

นิพนธ์ต้นฉบับ

การศึกษารูปแบบศิลปกรรมวัดกระซ่าย ต.ปากกราน อ.พระนครศรีอยุธยา จ. พระนครศรีอยุธยา A Study of Artistry At Wat Krasai, Pak Kran, Phra Nakhon Si Ayutthaya, Phra Nakhon Si Ayutthaya

ปริญญา นาควัชระ¹
Parinya Nakwatchara

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษารูปแบบศิลปกรรมและกำหนดอายุโบราณสถานวัดกระซ่าย ต.ปากกราน อ.พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาทำการวิเคราะห์รูปแบบ และเปรียบเทียบกับโบราณสถานอื่นๆ พร้อมทั้งนำเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงวัดนี้มาวิเคราะห์ร่วม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า วัดกระซ่ายน่าจะถูกสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่า วัดกระซ่ายเป็นวัดที่ถูกใช้งานตลอดสมัยอยุธยา ตราบจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 วัดนี้จึงได้ถูกทิ้งร้างไป

คำสำคัญ: วัดกระซ่าย; เจดีย์ทรงระฆังที่มีชุกดูฐานรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม; แผนผังวัด

Abstract

This article focuses on fine arts and age of Wat Krasai, PAK KRAN, Phra Nakhon Si Ayutthaya. The data from the survey were analyzed and compare with others archaeological site. The result of study reveal that Wat Krasai were built on Early Ayutthaya Period, around late 20 to early 21 B.E. In addition, we found some evidence which specify that Wat Krasai were used throughout Ayutthaya Period. Until the end of Ayutthaya, this temple has been abandoned.

Keyword: Wat Krasai; Bell-shaped chedi with octagon platform; Temple diagram

¹ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University

1. บทนำ

วัดกระซ่าย เป็นโบราณสถานร้างที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนอกเกาะเมืองอยุธยาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ในเขตตำบลปากกราน อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยตัววัดหันหน้าไปทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่เกาะเมือง ปัจจุบันมีโบราณสถานเหลืออยู่ คือ เจดีย์ประธานทรงระฆังบนฐานใน ผังแปดเหลี่ยม และฐานอาคารขนาดใหญ่ทางด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน เจดีย์ประธานและฐาน อาคารดังกล่าวถูกล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่มีความหนากว่าปกติ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ นอกกำแพงแก้ว ปรากฏฐานของอาคารขนาดเล็กอยู่ ซึ่งโบราณสถานทั้งหมดในวัดกระซ่ายได้รับการขุดแต่ง และบูรณะโดย กรมศิลปากรแล้ว

2. ประเด็นศึกษา

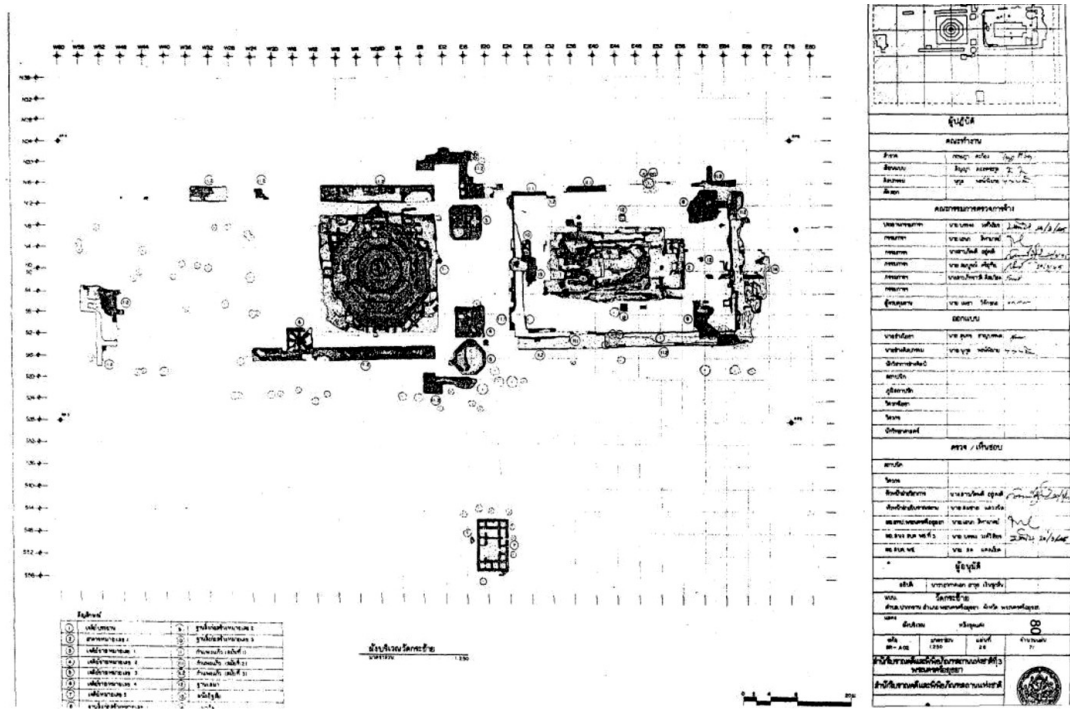
สิ่งที่น่าสนใจภายในวัดกระซ่ายประการแรก คือ ตำแหน่งที่ตั้งของวัด ซึ่งวัดแห่งนี้ เป็นวัดที่มีเจดีย์ ประธานเป็นทรงระฆังบนฐานในผังแปดเหลี่ยม ที่แยกออกมาตั้งอยู่อย่างโดดๆ เพียงวัดเดียวกลางทุ่งนอก เกาะเมืองอยุธยาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ในขณะที่วัดอื่นๆ ที่มีเจดีย์ประธานลักษณะเดียวกันเป็นประธาน ของวัด มักตั้งเกาะกลุ่มอยู่ในบริเวณเดียวกัน เช่น วัดชุมแสง วัดหลังคาขาว วัดหลังคาดำ และวัดธรรมิกราช ภายในเกาะเมือง หรือวัดตะไกร วัดจงกลม วัดหัตถาวาส วัดชะราม (พระงาม) ด้านนอกเกาะเมืองทางทิศเหนือ เป็นต้น ชวนให้เกิดข้อสงสัยว่า วัดกระซ่าย จะเป็นวัดที่มีความพิเศษกว่าวัดอื่นๆ ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้นหรือไม่ จึงแยกออกมาตั้งอยู่เพียงวัดเดียวโดดๆ เช่นนี้

ข้อสังเกตประการที่สองเกี่ยวกับวัดกระซ่าย ได้แก่ เจดีย์ประธานของวัด ซึ่งแต่เดิมอยู่ในสภาพชำรุด จนไม่อาจพิจารณาส่วนฐาน และส่วนรองรับองค์ระฆังของเจดีย์นี้ได้อย่างมั่นใจ ภายหลังจากกรมศิลปากรได้ ทำการบูรณะจนเจดีย์กลับมามีสภาพสมบูรณ์ขึ้น แต่ก็เกิดปัญหาตามมาว่า รูปแบบของเจดีย์ประธานวัดกระ ซ่ายภายหลังการบูรณะนี้ เป็นไปตามระเบียบทั่วไปของเจดีย์ทรงระฆังบนฐานในผังแปดเหลี่ยมหรือไม่ หากไม่ ส่วนใดบ้างที่ได้มีการบูรณะจนผิดไปจากรูปแบบเดิม ดังที่ผู้ศึกษาจะได้ทำการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และ ลงความเห็นต่อไป

3. ผลการศึกษา

3.1 แผนผัง

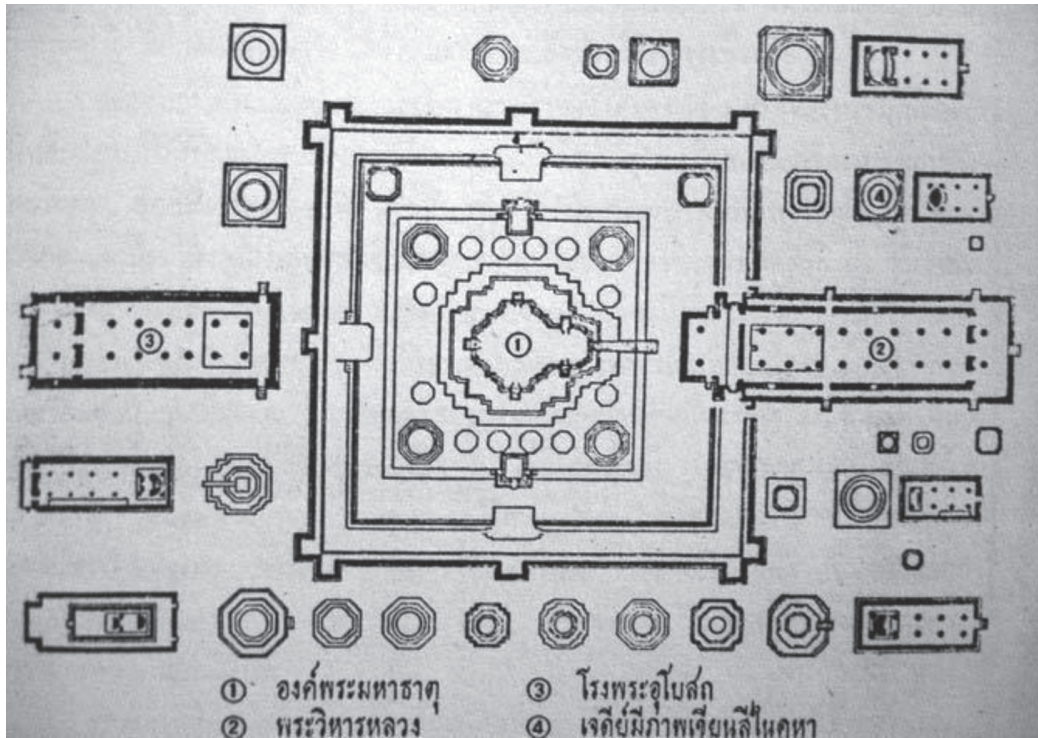
โบราณสถานวัดกระซ่าย มีรูปแบบแผนผังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีเจดีย์ประธานตั้งอยู่กลางแผนผัง องค์เจดีย์ประธานถูกล้อมรอบด้วยฐานของเจดีย์รายอยู่อย่างไม่สมมาตร ส่วนพระอุโบสถตั้งอยู่ทางด้านทิศ ตะวันออกของเจดีย์ประธาน กลุ่มอาคารเหล่านี้ถูกล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่มีความหนามากกว่าปกติ โดยที่ตัวกำแพงแก้วนั้นไม่ได้ล้อมรอบเฉพาะกลุ่มอาคารเหล่านี้เท่านั้น หากแต่ยังล้อมไปถึงพื้นที่ด้านหลังของ เจดีย์ประธานด้วย ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเป็นพื้นที่โล่ง ไม่มีร่องรอยของสิ่งปลูกสร้างใดๆหลงเหลืออยู่ นอกกำแพงแก้วทางด้านทิศใต้ปรากฏฐานของสิ่งก่อสร้างเหลืออยู่ สันนิษฐานว่าเป็นฐานของเจดีย์

ภาพที่ 1 แผนผังโบราณสถานวัดกระซ่าย
ที่มา : สุรเชษฐ์ กิ่งทอง และคณะ (2544)

แผนผังของวัดในลักษณะดังกล่าว คือการใช้เจดีย์เป็นประธานของวัด และสร้างอาคารหลังคาคลุมไว้ด้านหน้าเจดีย์เช่นนี้ เป็นลักษณะที่พบเห็นได้ในวัดช่วงอยุธยาตอนต้นถึงอยุธยาตอนกลาง เช่น วัดสุวรรณาวาส ภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา (สันติ เล็กสุขุม, 2544, น.49) อย่างไรก็ตาม ในช่วงอยุธยาตอนต้น ก็ยังปรากฏว่ามีการใช้แผนผังแบบตั้งเจดีย์หรือปราสาทเป็นประธาน สร้างระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธานนั้น แล้วตั้งวิหารไว้ด้านหน้ากลุ่มอาคารเหล่านี้ โดยให้ท้ายของวิหารยื่นเข้าไปในระเบียงคดเพียงเล็กน้อย ส่วนพระอุโบสถให้ตั้งไว้ด้านหลัง ซึ่งผังลักษณะนี้จะได้รับความนิยมในสมัยอยุธยาตอนต้นมากกว่า เช่น ที่วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดใหญ่ชัยมงคล (สันติ เล็กสุขุม, 2544, น.44) ส่วนผังแบบง่าย ๆ อย่างที่พบได้ในวัดสุวรรณาวาสนั้น จะได้รับความนิยมในสมัยอยุธยาตอนกลางมากกว่า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะไม่พบในวัดสมัยอยุธยาตอนต้นเสียเลย เพราะในบางวัดที่ปรากฏหลักฐานงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น วัดส้ม วัดหลังคาขาว วัดชุมแสงภายในเกาะเมืองอยุธยา ก็พบว่ามีการใช้ผังแบบง่าย ๆ อย่างเช่นการตั้งเจดีย์เป็นประธาน แล้วสร้างอาคารหลังคาคลุมไว้ด้านหน้าเจดีย์เท่านั้น ไม่ได้ใช้ผังที่มีองค์ประกอบมากอย่างที่นิยมทั่วไปในสมัยอยุธยาตอนต้น

ภายหลังจากการวิเคราะห์แผนผัง สามารถสรุปได้ว่า แผนผังของโบราณสถานวัดกระซ่าย เป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้นถึงตอนกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

ภาพที่ 2 แผนผังวัดมหาธาตุ อโยธยา

ที่มา: <http://www.manager.co.th/asp-bin/viewgallery.aspx?newsid=9530000003518&imageid=1436881>

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับแผนผังของวัดกระซ่ายนี้มีอยู่ 2 ประเด็น ได้แก่ กำแพงแก้วของวัดมีความหนามากกว่าปกติ สันนิษฐานว่าคงถูกก่อสร้างขึ้นในช่วงสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เนื่องจากวัดแห่งนี้ถูกกล่าวถึงในเอกสารพงศาวดารว่าเป็นวัดที่กองทัพพม่าใช้ตั้งค่าย (“พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา”, ม.ป.ป., น.148) หลักฐานสนับสนุนคือมีการขุดค้นพบอาวุธโบราณชนิดต่างๆ ภายในวัด (สุรเชษฐ์ กิ่งทอง และคณะ, 2544, น.54)

ประเด็นที่ 2 คือ กำแพงแก้วของวัดนี้มีการก่อสร้างรอบพื้นที่ด้านหลังของเจดีย์ประธานด้วย ทั้งที่บริเวณด้านหลังของเจดีย์ประธานนั้นเป็นพื้นที่ว่าง ชวนให้สันนิษฐานต่อไปว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่แต่เดิมด้านหลังของเจดีย์ประธานจะเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ หากเป็นเช่นนี้ ลักษณะแผนผังก็จะเป็นไปตามรูปแบบที่นิยมในช่วงอยุธยาตอนต้น แต่เนื่องจากรายงานการขุดแต่งโบราณสถานไม่ได้ระบุว่าพบอาคารในบริเวณนี้ เพราะฉะนั้นจึงยังไม่สามารถสรุปได้

3.2 รูปแบบศิลปกรรมภายในวัด

โบราณสถานวัดกระซ่ายในปัจจุบัน เหลืองานศิลปกรรมเพียงอย่างเดียวที่สามารถศึกษาได้ คือ เจดีย์ประธานที่มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆัง มีชุดฐานรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนอาคารอื่นๆ เช่น พระอุโบสถ เจดีย์ราย ปัจจุบันชำรุดเหลือแต่ส่วนฐาน ไม่สามารถวิเคราะห์ได้

1) เจดีย์ประธาน

เจดีย์ประธานของวัดกระซ่าย มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนกลาง และส่วนยอด ส่วนฐานประกอบด้วย ฐานเชิงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งจากรายงานการขุดแต่งระบุว่า เป็นฐานที่ก่อขึ้นมาภายหลังเพื่อป้องกันไม่ให้เจดีย์ทรุดตัว (สุรเชษฐ์ กิ่งทอง และคณะ, 2544, น.69) ถัดขึ้นมาเป็นชุดฐานเชิงในผังแปดเหลี่ยม 2 ชั้น สันนิษฐานว่าแต่เดิมมี 3 ชั้น แต่ชั้นล่างสุดถูกก่อฐานเชิงสี่เหลี่ยมปิดไป จากนั้นจึงเป็นส่วนรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม จากภาพถ่ายเก่าส่วนนี้อยู่ในสภาพชำรุดมากจนมองไม่เห็นรายละเอียด สันนิษฐานว่าแต่เดิมน่าจะเป็นชุดฐานบัวลูกฟักในผังแปดเหลี่ยม 3 ฐาน ปัจจุบันกรมศิลปากรได้บูรณะโดยการไว้วิธี “ก่อละ” แล้วตกแต่งส่วนบนให้เป็นฐานบัวลูกฟัก 2 ฐานเท่านั้น ผิดจากแบบแผนทั่วไปของเจดีย์ทรงนี้ที่อยู่พอสมควร ถัดจากส่วนฐานขึ้นมาเป็นส่วนกลางซึ่งประกอบด้วย องค์ระฆังขนาดใหญ่ในผังกลม และส่วนยอดซึ่งประกอบด้วย บัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยม ก้านฉัตรในผังกลมไม่มีเสาศารล้อมเหนือก้านฉัตรมีการก่อบัวหงายรองรับบัวฝาละมีในผังกลม จากนั้นจึงเป็นปล้องโถงในผังกลมตามลำดับ ส่วนเหนือจากนี้หักหายไปแล้ว แต่สันนิษฐานว่าคงเป็นปลียอด

เจดีย์ทรงระฆังที่มีชุดฐานรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมนี้ เป็นรูปแบบที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น สันนิษฐานว่ามีวิวัฒนาการมาจากเจดีย์ทรงปราสาทหยอดที่มีเรือนธาตุ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยม มุมหลังคาประดับสถูปจำลอง ส่วนชั้นบนเป็นเรือนธาตุในผังแปดเหลี่ยม ตัวอย่างเช่นเจดีย์ที่วัด

ภาพที่ 3 เจดีย์ประธานวัดกระซ่าย
(ถ่ายภาพโดย ปริญญา นาควิริยะ)

ภาพที่ 4 เจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่มีเรือนธาตุ 2 ชั้น ที่วัดพระรูป สุพรรณบุรี
(ถ่ายภาพโดย ปริญญา นาควัชร)

พระแก้ว สวรรคบุรี และวัดพระรูป สุพรรณบุรี ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 (สันติ เล็กสุขุม, 2544, น.78) เจดีย์ลักษณะนี้มีการแพร่กระจายอยู่ในวัฒนธรรมธรรมสารบุรี-สุพรรณบุรี มีวิวัฒนาการลดรูปลงเรื่อยๆ ก่อนจะลงมายังอยุธยาในลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทที่ยอดที่เหลือเพียงส่วนเรือนธาตุชั้นล่าง ส่วนเรือนธาตุชั้นบนถูกลดรูปจนกลายเป็นฐานบัวรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม เช่น เจดีย์ประธานวัดขุนเมืองใจ วัดอโยธยา และวัดใหญ่ชัยมงคล (สันติ เล็กสุขุม, 2544, น.82)

จากนั้นจึงวิวัฒนาการลดรูปต่อไปอีกจนเหลือเพียงเจดีย์ทรงระฆังที่มีชุดฐานรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม ไม่มีเรือนธาตุอีกต่อไป (สันติ เล็กสุขุม, 2544, น.84) ตัวอย่างเช่น เจดีย์ประจำมูมที่วัดราชบูรณะ เจดีย์ประธานวัดชุมแสง เจดีย์ประธานวัดหลังคาขาว เจดีย์ประธานวัดหัดดาวาส เป็นต้น สำหรับที่วัดราชบูรณะ ปราชญ์หลักฐานการสร้างว่าอยู่ในปี พ.ศ.1967 (“พระราชพงศาวดาร กรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์”, 2498, น.132) หากยึดตามปีการสร้างวัดราชบูรณะที่มีเจดีย์ทรงนี้อยู่ ก็อาจจะสันนิษฐานต่อไปได้ว่า ช่วงเวลาที่ปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงระฆังแปดเหลี่ยมอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ก่อนจะเสื่อมความนิยมลง และถูกแทนที่ด้วยเจดีย์ทรงระฆังในผังกลม และเจดีย์เพิ่มมูมแทน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560, น.505)

ภาพที่ 5 เจดีย์ประธานวัดขุนเมืองใจ อยุรยา
(ถ่ายภาพโดย ปริญญา นาควัชระ)

ภาพที่ 6 เจดีย์ประธานวัดห้วยดาวาส อยุรยา
(ถ่ายภาพโดย ปริญญา นาควัชระ)

ภายหลังจากการวิเคราะห์รูปแบบของเจดีย์ประธานแล้ว สามารถสรุปได้ว่า เจดีย์ประธานที่วัดกระซ่าย น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

3.3 ที่ตั้งวัด

เมื่อผู้ศึกษาได้ตรวจสอบกลุ่มวัดบริเวณเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ที่มีเจดีย์ทรงระฆังซึ่งมีชุดฐานรองรับองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยมอยู่ภายในวัด พบว่า ส่วนใหญ่วัดเหล่านี้จะตั้งอยู่ใกล้ๆ กันเป็นกลุ่มอยู่เสมอเท่าที่ผู้ศึกษาสามารถจำแนกได้มีอยู่ทั้งหมด 3 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ กลุ่มภายในเกาะเมือง (วัดราชบูรณะ, วัดชุมแสง, วัดหลังคาขาว, วัดหลังคาดำ, วัดธรรมิกราช, วัดสุวรรณาวาส) กลุ่มนอกเกาะเมืองด้านทิศเหนือ (วัดหัตถาวาส, วัดตะไกร, วัดจงกลม, วัดชะราม) และกลุ่มนอกเกาะเมืองด้านทิศตะวันออก (วัดใหญ่ชัยมงคล, วัดสามปลื้ม, วัดนางคำ, วัดโยธยา) ส่วนวัดกระซ่าย เป็นวัดเดียวที่แยกออกมาตั้งอยู่อย่างโดดๆ ที่นอกเกาะเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ไม่มีวัดอื่นที่มีเจดีย์ลักษณะเดียวกันอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ทำให้เกิดประเด็นว่า วัดแห่งนี้มีความพิเศษอย่างไร จึงได้แยกออกมาตั้งอยู่เพียงวัดเดียวเช่นนี้ แต่เนื่องจากในปัจจุบัน ยังไม่มีหลักฐานใดที่จะมาช่วยบ่งชี้เกี่ยวกับประเด็นนี้ได้ จึงยังไม่อาจสรุปได้อย่างแน่ชัด

ภาพที่ 7 แผนผังแสดงการกระจายตัวของวัด ที่มีเจดีย์ทรงระฆังแบบมีชุดรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม (ที่มา: Google Earth)

3.4 อายุการใช้งานของวัด

สำหรับประเด็นนี้ ผู้ศึกษาจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากรายงานการขุดแต่งที่ทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2544 ซึ่งจากการตรวจสอบสามารถสรุปได้ว่า ภายหลังจากที่มีการสร้างเจดีย์ประธานและอาคารหลังคาคลุมด้านหลังแล้ว วัดแห่งนี้ได้มีการใช้งานมาโดยตลอด เนื่องจากพบหลักฐานทางโบราณคดีคือ เศษภาชนะจากแหล่งเตาประเทศจีนหลายรายการซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-25 (สุรเชษฐ์ กิ่งทอง และคณะ, 2544, น.68) นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมประเภทขาสีงห์ปูนปั้น ซึ่งกำหนดอายุได้ว่าน่าจะอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย (สุรเชษฐ์ กิ่งทอง และคณะ, 2544, น.68) จากสิ่งของที่ค้นพบเหล่านี้ ผนวกกับแผนผังและงานศิลปกรรมภายในวัด ช่วยให้สามารถสรุปได้ว่า วัดกระซ่าย เป็นวัดที่ถูกใช้งานมาตลอดตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 จึงได้ถูกทิ้งร้างไป

4. บทสรุป

จากผลการศึกษาค้นคว้าถึงไปแล้วข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า วัดกระซ่าย เป็นวัดในสมัยอยุธยาตอนต้นสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ดูจากแผนผังและรูปแบบงานศิลปกรรม (เจดีย์ประธาน) ที่ยังปรากฏอยู่ในวัด หลังจากทีวัดถูกสร้างขึ้นแล้วคงมีการใช้งานมาโดยตลอด จนกระทั่งในสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 วัดนี้ก็ได้อุบัติเป็นค่ายรบของกองทัพพม่า จนเมืองกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย วัดกระซ่ายจึงได้ถูกทิ้งร้างไป

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นศึกษาบางประเด็น ผู้ศึกษายังไม่อาจสรุปให้แน่ชัดลงไปได้ เนื่องจากขาดหลักฐานที่จะนำมาบ่งชี้ เช่น ตำแหน่งที่ตั้งของวัด ว่าแสดงให้เห็นถึงความพิเศษอย่างหนึ่งอย่างไรหรือไม่ หรือประเด็นที่ว่าเหตุใดจึงมีการสร้างกำแพงแก้วล้อมรอบพื้นที่ด้านหลังของเจดีย์เป็นบริเวณกว้าง ทั้งที่มีสภาพเป็นพื้นที่ว่างเปล่า เป็นต้น การจะศึกษารายละเอียดของวัดกระซ่ายให้แน่ชัดยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักฐานอื่นเพิ่มเติมอีก

5. บรรณานุกรม

พระราชพงศาวดาร กรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ). (2498). พระนคร: กรมศิลปากร.

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. (ม.ป.ป.). พระนคร: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2560). เจดีย์ในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และพลังศรัทธา. นนทบุรี: เมืองโบราณ.

สันติ เล็กสุขุม. (2544). ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: เมืองโบราณ.

สุรเชษฐ์ กิ่งทอง และคณะ. (2544). รายงานการขุดแต่งโบราณสถานและการขุดค้นทางโบราณคดี โบราณสถาน วัดกระซ่าย ตำบลปากกราน อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สัณฐานเลขที่ 27/2544. (ม.ป.ท.).